

صلاة الاضحية

دانشگاه یزد

دانشکده علوم انسانی

گروه علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

علوم سیاسی

عنوان

بررسی تطبیقی واکنش اسلام گرایان سیاسی فقهاتی و نواندیشان
دینی نسبت به حقوق زنان در ایران پس از انقلاب اسلامی

استاد راهنما: دکتر محمد عابدی اردکانی

استاد مشاور: دکتر محمد علی توانا

پژوهش و نگارش: پروین عظیمی چهارسوق

شهریور ماه ۱۳۹۰

تقدیم به

به پدر و مادر عزیزم

تقدیر و سپاس

تدوین، تحکیم و ساختارمند شدن اثر حاضر حاصل زحمات و راهنمایی هایی افرادی هستند که در این مجال، بر خود لازم می دانم از آنها یاد کنم. از این رو، از استاد راهنمای گرامی جناب آقای دکتر محمد عابدی اردکانی که با راهنمایی ها و زحمات بی شائبه خود، تمامی مراحل این پژوهش را سخاوتمندانه یاریم فرمودند، تشکر می کنم. همچنین از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محمد علی توانا سپاسگزارم که ضمن قبول مشاوره، منت نهادند و با ارائه راهنمایی ها و توصیه های ارزنده، من را از بسیاری از خطاها و اشتباهات دور نمودند.

چکیده

بررسی واکنش اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره و نواندیشان دینی نسبت به مسئله حقوق زنان بعد از انقلاب اسلامی ایران هدف اصلی این پایان‌نامه است. از همین زاویه، سوالات اصلی که در این تحقیق مطرح شده‌اند عبارت هستند از اینکه «اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان چه دیدگاهی دارند؟ و چه نقاط افتراق و اشتراکی بین دیدگاه اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان وجود دارد؟». جهت پاسخ به سؤالات مذکور، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها به شیوه اسنادی، ضمن مطالعه مبانی حقوق زنان و تاریخچه فمینیسم، در فصولی جداگانه ابتدا مبانی فکری و تلقی دینی دو جریان اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره و نواندیشان دینی و در نهایت مواضع دو جریان مذکور نسبت به مقوله حقوق زنان و مباحثی چون مشارکت سیاسی، خانواده، دیه، قضاوت و قصاص مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

نتایج حاصل از تحقیق حاضر نشان می‌دهد که دو جریان اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره و نواندیشان دینی نسبت به مقوله‌های زیر کم و بیش اشتراک نظر دارند: (۱) معتبر دانستن آراء خود در باب مقوله حقوق زنان (۲) تلاش در راستای تحقق عدالت در باب حقوق زنان و احقاق حق آنها (۳) رد صد در صد دیدگاه‌های طیف مقابل (۴) استفاده از آیات قرآنی و احادیث جهت اثبات نظرات حقوقی خود و بعضاً اختلاف درونی در باب حقوق زنان. اما از حیث ضرورت یا عدم ضرورت تغییر قوانین سنتی و امضایی یا تأسیسی دانستن قوانین اسلامی در ارتباط با مقولات مشارکت سیاسی، خانواده، دیه، قصاص و قضاوت، رعایت مقتضای جامعه و به عبارت دیگر زمینه و زمانه در وضع قوانین حقوقی، پذیرش یا رد مفاد اعلامیه حقوق بشر، عادلانه یا ظالمانه بودن قوانین اسلامی در باره حقوق زنان و تشابه یا تساوی حقوق مذکور به شدت با یکدیگر اختلاف نظر دارند.

کلید واژه: اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پره، نواندیشان دینی، حقوق زنان، مشارکت سیاسی، خانواده، دیه، قصاص، قضاوت.

فهرست مطالب

فصل اول : کلیات تحقیق.....	۱
۱-۱- طرح و بیان مسئله	۲
۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق	۳
۳-۱- اهداف تحقیق	۴
۴-۱- سئوالات پژوهشی.....	۴
۵-۱- روش تحقیق و روش جمع‌آوری داده‌ها.....	۴
۶-۱- پیشینه تحقیق	۵
۶-۱-۱- کتاب‌ها	۵
۶-۱-۲- پایان‌نامه‌ها.....	۷
۶-۱-۳- مقاله‌ها	۸
۷-۱- نتیجه‌گیری	۱۰
فصل دوم: چهارچوب نظری.....	۱۱
۱-۲- مقدمه	۱۲
۲-۲- تعریف فمینیسم	۱۲
۳-۲- ریشه‌های شکل‌گیری نهضت‌های فمینیستی در غرب.....	۱۴
۴-۲- تاریخچه فمینیسم در غرب	۱۶
۵-۲- گرایش‌های مختلف فمینیستی	۲۰
۵-۲-۱- فمینیسم لیبرال	۲۱
۵-۲-۲- فمینیسم رادیکال	۲۲
۵-۲-۳- فمینیسم مارکسیست	۲۳
۵-۲-۴- فمینیسم سوسیال	۲۳
۵-۲-۵- فمینیسم پست مدرن (فرامدرن).....	۲۴
۶-۲- برخی از شاخصه‌های فمینیسم	۲۶
۶-۲-۱- «مرد» از دیدگاه فمینیسم.....	۲۶
۶-۲-۲- نفی نظریه اخلاق سنتی	۲۷

۲۷	۳-۶-۲-فمینیسم و مسائل جنسی.....
۲۸	۷-۲-آسیب‌شناسی فمینیسم.....
۲۹	۱-۷-۲-تزلزل نهاد خانواده.....
۲۹	۲-۷-۲-تقابل زن و مرد.....
۳۰	۳-۷-۲-نفی ارزش‌های اخلاقی.....
۳۰	۴-۷-۲-تشابه حقوق زن و مرد.....
۳۱	۵-۷-۲-مشکلات اقتصادی.....
۳۲	۸-۲-دیدگاه اسلام درباره زن و حقوق زن.....
۳۲	۱-۸-۲-برابری زن و مرد در قرآن کریم.....
۳۷	۲-۸-۲-زن از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....
۳۸	۹-۲-جایگاه و نقش زنان در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران.....
۳۸	۱-۹-۲-حرکتهای سیاسی زنان پیش از مشروطه.....
۳۹	۱-۱-۹-۲-جنبش اعتراض‌آمیز زنان علیه امتیاز توتون و تنباکو.....
۴۱	۲-۱-۹-۲-جنبش اعتراض‌آمیز زنان در قحطی بزرگ سال ۱۲۷۷ هـ. ش.....
۴۱	۲-۹-۲-نقش زنان در مشروطه و رویدادهای آن.....
۴۳	۱-۲-۹-۲-زنان و تأسیس بانک ملی.....
۴۳	۲-۲-۹-۲-زنان و تحکیم نظام مشروطه.....
۴۶	۳-۹-۲-وضعیت زنان در دوره پهلوی.....
۵۰	۴-۹-۲-زنان در دوره انقلاب و پس از آن.....
۵۱	۵-۹-۲-جریانهای مدافع حقوق زنان بعد از انقلاب.....
۵۲	۱-۵-۹-۲-جریان سیاسی مدافع حقوق زنان.....
۵۳	۲-۵-۹-۲-جریان غیر دینی مدافع حقوق زنان.....
۵۴	۳-۵-۹-۲-جریان دینی دفاع از حقوق زنان.....
۵۴	۱-۳-۵-۹-۲-جریان نواندیشان دینی.....
۵۶	۲-۳-۵-۹-۲-جریان اسلام‌گرایان سیاسی فقهاتی.....
۵۸	۱۰-۵-نتیجه‌گیری.....

فصل سوم : اسلام سیاسی فقهاتی و مقوله حقوق زنان.....	۶۰
۱-۳-مقدمه	۶۱
۲-۳-تاریچه اسلام سیاسی فقهاتی.....	۶۱
۳-۳-ویژگی‌ها و مبانی فکری اسلام سیاسی فقهاتی.....	۶۹
۴-۳- تلقی دینی اسلام گرایان سیاسی فقهاتی.....	۷۳
۵-۳-دیدگاه اسلام گرایان سیاسی فقهاتی نسبت به حقوق زنان.....	۷۶
۱-۵-۳-امام خمینی (ره).....	۷۶
۲-۵-۳-محمد تقی مصباح یزدی.....	۸۱
۳-۶-نتیجه گیری :	۸۹
فصل چهارم : نواندیشی دینی و مقوله حقوق زنان.....	۹۱
۱-۴-مقدمه	۹۲
۲-۴-تاریخچه نواندیشی دینی در ایران.....	۹۲
۳-۴-ویژگی‌های نواندیشی دینی.....	۱۰۰
۴-۴-تلقی دینی نواندیشان دینی.....	۱۰۵
۵-۴-دیدگاه نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان.....	۱۰۸
۱-۵-۴-محمد مجتهد شبستری.....	۱۰۹
۲-۵-۴-محسن کدیور.....	۱۱۲
۳-۵-۴-عبدالکریم سروش.....	۱۱۵
۴-۶-نتیجه‌گیری.....	۱۱۷

فصل پنجم: مقایسه حقوق زنان از دیدگاه اسلام گرایان سیاسی فقهاتی و نواندیشان

دینی.....	۱۱۸
۱-۵-مقدمه	۱۱۹
۲-۵-مشارکت سیاسی زنان.....	۱۱۹
۱-۲-۵-تعریف مشارکت سیاسی	۱۲۰
۲-۲-۵-مشارکت سیاسی زنان در قوانین جمهوری اسلامی ایران.....	۱۲۱
۳-۲-۵-اسلام سیاسی فقهاتی، نواندیشان دینی و مقوله مشارکت سیاسی زنان.....	۱۲۲

۱۳۰.....	۳-۵-خانواده
۱۳۰.....	۱-۳-۵-تعریف خانواده
۱۳۱.....	۲-۳-۵-خانواده از نگاه قوانین اساسی و مدنی جمهوری اسلامی ایران
۱۳۳.....	۳-۳-۵-اسلام سیاسی فقهاتی، نواندیشان دینی و مقوله خانواده و نقش زنان در آن
۱۴۳.....	۴-۵-دیه
۱۴۳.....	۱-۴-۵-دیه در لغت و اصطلاح
۱۴۴.....	۲-۴-۵-مفاد قانون دیه زنان در قوانین مجازات اسلامی ایران
۱۴۴.....	۳-۴-۵-اسلام سیاسی فقهاتی، نواندیشان دینی و مقوله دیه زنان
۱۵۳.....	۵-۵-قصاص
۱۵۴.....	۱-۵-۵-قصاص در لغت و اصطلاح
۱۵۵.....	۲-۵-۵-احکام قصاص در قانون مجازات ایران و فقه شیعه
۱۵۶.....	۳-۵-۵-اسلام گرایان سیاسی فقهاتی، نواندیشان دینی و مقوله قصاص
۱۶۷.....	۶-۵-قضاوت
۱۶۸.....	۱-۶-۵-تعریف قضاوت
۱۶۸.....	۲-۶-۵-سیر حدود و محتوای قضاوت زنان در تاریخ قوانین جمهوری اسلامی ایران
۱۷۱.....	۳-۶-۵-اسلام گرایان فقهاتی و مقوله قضاوت
۱۷۲.....	۱-۳-۶-۵-آراء فقهای اسلامگرا قبل از انقلاب اسلامی
۱۷۳.....	۲-۳-۶-۵-آراء اسلام گرایان سیاسی فقهاتی بعد از انقلاب اسلامی
۱۸۲.....	۴-۶-۵-نواندیشان دینی و مقوله قضاوت
۱۹۱.....	۷-۵-نتیجه گیری
۱۹۳.....	فصل ششم: سخن آخر
۱۹۸.....	منابع و مأخذ

فهرست جداول

۱۲۹.....	جدول ۱-۵
۱۴۲.....	جدول ۲-۵
۱۵۳.....	جدول ۳-۵

١٦٧ ..... جدول ٤-٥

١٩٠ ..... جدول ٥-٥

١٩٦ ..... جدول ١-٦

فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱- طرح و بیان مسئله

جریان انقلاب اسلامی و حضور قدرتمند زنان مسلمان در یکی از بزرگترین رویدادهای سیاسی-اجتماعی قرن بیست، هویتی تازه به زنان ایرانی بخشید. بر این اساس، دهه اول انقلاب اسلامی با حضور مؤثر آنها در عرصه‌های مختلف سیاسی-اجتماعی به پایان رسید. به تدریج با ورود جریان‌های فکری جدید به عرصه مباحث فرهنگی کشور، موضوع دفاع از حقوق زنان، بخصوص با ویژگی‌های غربی آن، در جامعه ما مطرح شد و نشریات مختلفی با گرایش به مباحث زنان، به گردونه حرکت‌های فرهنگی دهه دوم انقلاب پیوستند. با نزدیک شدن دهه سوم انقلاب، بر موج جدیدی که به عنوان دفاع از حقوق زنان در کشور برخاسته بود، افزوده شد. از این‌رو، گروه‌ها و جریان‌های مختلف با صراحت و جسارت بیشتری به طرح دیدگاه‌های خود در باب مسایل زنان پرداختند.

آنها دین اسلام را به عنوان مکتبی که از توان لازم برای تأمین خواسته‌ها و تضمین حقوق زنان و همچنین هدایت آنان در مسیر کمال برخوردار است مطرح ساختند و تلاش کردند تا با تعریفی دوباره از جایگاه زن در اسلام، به نیازهای روز زنان پاسخ دهند. با این وجود همه کسانی که در این جریان وارد شدند از دیدگاه‌های یکسان و راهبردهای مشترک برخوردار نبودند.

عده‌ای که از دهه سوم انقلاب اسلامی برای تفسیر متون دینی از روش‌های جدید استفاده کردند، با عنوان «تواندیشان دینی» شناخته می‌شوند. این جریان فکری به سه اصل "خردپذیر و خردستیز"، "حسن و قبح اخلاقی" و "مفید و مضر بودن" تأکید دارد و استدلال می‌کند که این اصول در عصرها و جوامع مختلف متفاوت است. از منظر آنها، آنچه را که ما در عصر حاضر خردستیز و یا واجد قبح اخلاقی و یا مضر برای زندگی انسانی تجربه می‌کنیم، نمی‌توانیم به امر و نهی و سخن خداوند که کمال محض است نسبت دهیم و بگوییم خداوند اینها را از انسان طلب می‌کند، بنابراین، اگر لازم باشد باید در پاره‌ای از اعتقادات و تفسیرهای دینی خود تجدید نظر کنیم تا مجبور نشویم چنین اموری را به خداوند نسبت دهیم. به زعم آنها انسان امروز، در قرن بیست و یکم زندگی می‌کند و ساختارهای مدرن و یا نیمه مدرن پیدا کرده است. بنابراین، می‌بایست با تجدیدنظر کردن در برخی از اصول اسلام، دین را به گونه‌ای تعریف کرد که کاملاً با حرکت‌های نوین دفاع از حقوق انسانها و اصول و مبانی حاکم بر این حرکت‌ها منطبق است.

اما رویکرد عده‌ای دیگر که از آنها با عنوان «اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پسند» یاد می‌شود، مبتنی بر اندیشه‌های سنتی اسلامی است و بر ولایت فقیه، فقه و روحانیت به عنوان مفسران اصلی شریعت تأکید می‌کنند. مبنای اصلی این جریان فکری نظریه حکومت اسلامی است که ابتدا بوسیله امام خمینی و بعد از وی توسط افرادی چون محمدتقی مصباح یزدی مورد تأکید قرار گرفت. حامیان این رویکرد از همان اوایل انقلاب اسلامی تلاش کردند تا با حفظ اصول و مبانی اسلام اصیل، تعریفی متناسب با شرایط زمان و مکان از حقوق انسانها ارائه دهند و از توانمندی‌های دین برای حل مشکلات آنها بهره‌جویند. با توجه به این ملاحظات، سوال اصلی تحقیق حاضر این است که: «اسلام‌گرایان سیاسی فقه‌پسند و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان چه دیدگاهی دارند؟»

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

در طول تاریخ، «پدرسالاری» مسأله اصلی زنان بوده و بسیاری از مسائل خرد و کلان آنها را می‌توان در پرتو این انگاره تبیین نمود. با تأملی هر چند گذرا به تاریخ طولانی زندگی اجتماعی در ایران، از عهد باستان گرفته تا دوران معاصر، می‌توان روند شکل‌گیری، تحکیم یا تحول نظام اجتماعی - فرهنگی پدرسالار را مشاهده کرد. نظامی که در آن زنان در قیاس با مردان از جایگاه و منزلتی فروتر و بالتبع حقوق و امتیازاتی کمتر برخوردار هستند. حتی با ورود اسلام به ایران و دیدگاه‌های جدید و مترقیانه‌تر آن درباره حقوق و امتیازات فردی و اجتماعی از یک‌سو و مشکلات حاصل از استبداد داخلی به دلیل تاخت و تازهای مکرر اقوام خارجی از سوی دیگر، از محدودیت‌های عرصه عمومی برای زنان کاسته نشد و گاه برداشت‌های خشک و انعطاف‌ناپذیر از برخی آموزه‌های دینی، موقعیت حاشیه‌ای زنان را به عنوان امری طبیعی و تاریخی تثبیت کرد و زنان همواره سرگردان بوده و هستند که دین در مورد آنها چه می‌گوید. از این‌رو، پرداختن به مقوله حقوق زنان از دیدگاه دین‌اندیشان و اندیشمندان دینی از اهمیت خاصی برخوردار است. در این راستا، نویسنده در این پایان‌نامه بر آن است تا واکنش دو جریان اسلام‌سیاسی فقه‌پسند و نواندیشی دینی، که تلقی دینی متفاوتی دارند، نسبت به حقوق زنان که امروزه توجه بسیاری از زنان و مردان فعال در زمینه حقوق بشر و حقوق زنان را به خود جلب کرده است، مورد بررسی قرار دهد.

۱-۳-اهداف تحقیق

هدف کلی این تحقیق مشخص کردن و بررسی واکنش اسلام‌گرایان سیاسی فقاهتی و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان بعد از انقلاب اسلامی ایران می‌باشد. اهداف خاص عبارتند از:

۱- بررسی تعریف و تاریخچه فمینیسم.

۲- بررسی مبانی فکری و تلقی دینی دو جریان اسلام‌گرایان سیاسی فقاهتی و نواندیشان دینی.

۳- بررسی مواضع دو جریان مذکور نسبت به حقوق زنان (ارث، دیه، جایگاه زن در خانواده، قضاوت، قصاص و.....) و مقایسه آنها با یکدیگر.

۱-۴- سئوالات پژوهشی

۱) اسلام‌گرایان سیاسی فقاهتی و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان چه دیدگاهی دارند؟

۲) چه نقاط افتراق و اشتراکی بین دیدگاه اسلام‌گرایان سیاسی فقاهتی و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان وجود دارد؟

۱-۵- روش تحقیق و روش جمع‌آوری داده‌ها

روش تحقیق در این نوشتار توصیفی-تحلیلی، و از نظر متغیرهای مورد بررسی «کیفی» محسوب می‌شود. روش جمع‌آوری داده‌ها نیز به صورت اسنادی و استفاده از روش کتابخانه‌ای است.

۱-۶- پیشینه تحقیق

تا کنون در مورد مقوله حقوق زنان، تحقیقات و پژوهش‌های تقریباً زیادی انجام گرفته است، با این وجود در مورد بررسی تطبیقی واکنش اسلام‌گرایان سیاسی فقاهتی و نواندیشان دینی نسبت به

حقوق زنان بعد از انقلاب، کمتر کار شده است. در ذیل به برخی از آنها که بیشترین ارتباط را با پژوهش حاضر دارند، اشاره می‌شود.

۱-۶-۱- کتاب‌ها

نرگس نیکخواه قمصری در کتاب «تحول نگرش نسبت به زن و تأثیر آن در انقلاب اسلامی» (۱۳۸۴)، در قالب روش گفتمان، نوع نگاه نسبت به زنان را از منظر سه گفتمان سنتی، مدرنیزاسیون و گفتمان انقلاب اسلامی مورد پردازش قرار داده است. هدف از این کتاب، پاسخ به این سؤال است که: «جریان فکری حاکم بر انقلاب اسلامی چرا و چگونه نگرش نسبت به زن را متحول ساخت؟» نویسنده در ادامه به این نتیجه می‌رسد که عدم توانایی دو گفتمان‌های سنتی و مدرنیزاسیون در تبیین مسایل زنان و توانایی گفتمان انقلاب اسلامی در نمایاندن این ضعف و مشروط ساختن تحقق وضعیت آرمانی برای زنان، به جدایی زنان از گفتمان سنتی و مدرنیزاسیون و پیوستن آنها به گفتمان انقلاب اسلامی انجامیده است. با این توضیح، آنچه اصول و ساختار پژوهش حاضر را از اثر بررسی شده متمایز می‌نماید این است که در پژوهش حاضر سعی بر این است تا به گونه‌ای تطبیقی آراء دو جریان اسلام گرایان فقه‌پرهیز و نواندیشان دینی بعد از انقلاب اسلامی نسبت به حقوق زنان مورد بررسی قرار گیرد.

کتاب «جریان شناسی دفاع از حقوق زنان در ایران»، اثر ابراهیم شفیعی سروستانی (۱۳۷۹)، اثر دیگری است که از بعضی جهات به پژوهش حاضر نزدیک است. نویسنده در این کتاب، ابتدا به طرح مقوله فمینیسم می‌پردازد و در ادامه با جریان شناسی جریان‌های دفاع از حقوق زنان، به بررسی و نقد جریان تجدید نظر طلب و سکولار می‌پردازد. از منظر نویسنده، افرادی چون نیره توحیدی، مهر انگیز کار و محسن سعید زاده برای اولین بار به طرح مسئله فمینیست در ایران پرداختند و مدعی شدند که فهم فقها از دین و نظام آموزشی عاملی اساسی در تضعیف حقوق زنان است. از آنجا که در این اثر، نویسنده به بررسی آراء نواندیشان دینی در ارتباط با حقوق زنان نمی‌پردازد با تحقیق حاضر متفاوت است.

کتاب « مشتاقی و مهجوری » ، نوشته مصطفی ملکیان (۱۳۸۵)، اثری دیگری است که توانست در گسترش افق فکری محقق این پایان نامه مؤثر باشد . ملکیان در این کتاب یکی از مقالات خود را که در نشریات زنان به چاپ رسانده تحت عنوان « زن ، مرد ، کدام تصویر؟ » آورده است . او در ابتدای این مقاله توضیح می دهد که سه قرائت اصلی از اسلام وجود دارد : بنیادگرایانه، تجددگرایانه و سنت-گرایانه. از نظر او قرائت بنیادگرایانه از دین بر ظاهر دین جمود می کند و به روح دین توجه چندانی ندارد اما قرائت تجددگرایانه پیام گراست و بر روح دین و پیام ورای لفظ تأکید می ورزد. به اعتقاد او مردسالاری در پیروان ادیان و از جمله در میان مسلمانان، تا حد فراوانی به سبب آن است که بنیانگذاران ادیان - چه در مقام تلقی از عالم واقع و چه در مقام ابلاغ تلقی شان از عالم واقع به مخاطبان خود - تحت تأثیر فرهنگ زمانه خود بوده اند. هم چنین از نظر او تفاوت های طبیعی میان زن و مرد وجود دارد اما از این تفاوت های تکوینی نمی توان تفاوت های ارزشی را نتیجه گرفت. گرچه پردازش مقوله حقوق زنان در این اثر پل ارتباطی آن با پژوهش حاضر است اما پرداختن به سه طیف فکری متفاوت قبل از انقلاب اسلامی، اثر مذکور را با تحقیق حاضر متفاوت می کند.

کتاب "حق الناس (اسلام و حقوق بشر)" نوشته محسن کدیور (۱۳۸۷)، اثر دیگری است که برخلاف تحقیق حاضر، تنها یکی از رویکردهای این پژوهش را یعنی جریان نواندیشی دینی را مورد بررسی قرار داده است . نویسنده در قسمتی از این کتاب بحثی را تحت عنوان روشنفکری دینی و حقوق زنان به بحث گذاشته است. او معتقد است در نگاه نواندیشان، عقلانی بودن ، برتری نسبت به راه حل های موجود دیگر و عادلانه بودن، سه شرط همیشگی در جاودانگی احکام می باشد و مرجع تشخیص و ارزیابی احکام در این سه مورد سیره و عرف عقلای هر زمان است . به علاوه از دیدگاه نواندیشان، به تبعیت از عدلیه که تعریف عدالت را مقدم بر دین و قابل ادراک با عقل انسانی می - دانند، احکام باید فی حد ذاته و فارغ از انتساب به شارع ارزیابی شود و سیره عقلا حاکم بر عدالت باشد.

۱-۶-۲- پایان نامه ها

آقای مجتبی میردامادی در پژوهشی تحت عنوان «بررسی آرای فقهی در باب حقوق زن» (۱۳۷۹)، کوشیده است تا جایگاه حقوق زنان در عرصه فقه را کشف نماید. از این رو، در رساله خود به این موضوع می‌پردازد که زنان در عرصه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی دارای حقوقی هستند و حقوق زنان را به این صورت برمی‌شمارد: حقوق آنان در عرصه اجتماع عبارت است از: دختر باکره رشیده، بنابر دیدگاه مشهور فقیهان، می‌تواند بدون اذن ازدواج کند اما پدر و جد پدر می‌تواند دختر کودک یا مجنونه خویش را به عقد ازدواج مجبور سازد. زنان در برخی موارد می‌توانند به طلاق خویش دست زنند و از همسر خود جدا شوند. زنان یا ورثه آنان می‌توانند همانند مردان، قاتل یا جانی را قصاص کنند. حقوق زنان در عرصه اقتصاد آن است که می‌توانند از ارث بهره گیرند چنان که از نفقه و مهریه بهره‌مندند و مردان به ادای آن موظف هستند. حقوق آنان در عرصه فرهنگ، عبارت از حق کسب علم و حق نشر علم است همچنین آنان می‌توانند در فعالیت‌های سیاسی مشارکت داشته باشند. پرداختن نویسنده به مبحث حقوق زنان این اثر را با تحقیق حاضر مرتبط می‌کند اما از آنجا که تحقیق وی فقط به بررسی یک رویکرد دینی نسبت به حقوق زنان اختصاص دارد، با پژوهش حاضر متفاوت است.

پایان‌نامه دیگری با عنوان «منزلت و جایگاه زن در فقه اسلام» نوشته نیره وفادار (۱۳۸۵)، به این مسئله می‌پردازد که فقه عمیق اسلام نه تنها حقوق بانوان را تضييع نموده است بلکه منزلت و جایگاهی برای آنان قایل شده که در تمامی زمانها بی‌مانند بوده و می‌باشد و اگر تفاوت‌هایی در احکام و مسائل دینی زنان نسبت به مردان وجود دارد فقط به دلیل تفاوت‌های جسمی و روحی زنان است، والا در دین مبین اسلام، هیچ‌گاه ظلم و تعدی نسبت به این قشر جامعه صورت نگرفته است. شباهت این تحقیق با پژوهش حاضر بررسی نوع نگاه برخی از نواندیشان در ارتباط با مقوله زنان است. با این وجود، از آنجا که این پایان‌نامه نگاه تک بعدی به مسائل زنان دارد و جریان مقابل آن را بررسی نکرده با پژوهش حاضر تفاوت دارد.

در پایان نامه آقای فریبرز لرستانی با عنوان «نگاهی جامعه‌شناختی به جنبش اجتماعی زنان ایران بعد از انقلاب» (۱۳۸۱)، جنبش زنان از دیدگاه جامعه‌شناختی بررسی شده است. یافته‌های نگارنده در این تحقیق عبارتند از: ۱- جنبش زنان ایران معاصر جایگاه زنان تحت ستم را ارزیابی

نموده است. ۲- هدف غالب فعالان جنبش ایران معاصر، کسب برابری حقوق دو جنس است. ۳- وفاداری به چهارچوب ارزشهای فرهنگی و امتناع از الصاق مفهوم فمینیسم بر حرکت خویش و ارزیابی واقع‌گرایانه در ارتباط با روابط و ماهیت دو جنس، از ویژگیهای جنبش زنان ایران معاصر است. واکاوی پژوهش مذکور نشان می‌دهد که در این تحقیق، اصولاً به جای بررسی مقوله حقوق زنان، جنبش‌های اجتماعی زنان مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین پایان‌نامه خانم مریم غلامحسین پور شیخ تاج با عنوان «بررسی مجله زنان و تحلیل حقوق زنان در ایران بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی» (۱۳۷۶)، حقوق زنان را مورد بررسی قرار داده است اما دیدگاه پژوهش حاضر با دیدگاه بررسی شده در آن تحقیق متفاوت است. هدف تحقیق بررسی شده، برخلاف رساله حاضر، بررسی عملکرد ساختار حقوقی زنان در مجموعه قوانین اسلام در ایران است که ابتدا حقوق و قوانین زنان در مورد خواستگاری، نامزدی، جهیزیه و تمکین بررسی می‌شود، سپس جایگاه زن در قوانین کیفری ایران، نظیر قصاص و دیات، مورد مطالعه قرار می‌گیرد و بر اساس آخرین بخش ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی مبنی بر این که مرد می‌تواند هر وقت که بخواهد زن خود را طلاق دهد، ارزیابی می‌شود.

۱-۶-۳- مقاله‌ها

هانیه شیرازی در مقاله‌ای با عنوان «کدام نواندیشی؟ کدام مسئله زنان؟» (۱۳۷۹)، به بررسی مجموعه مقالات و گفتارهای مجله زنان درباره نواندیشی و مسأله زنان پرداخته و با طرح دیدگاه‌های نواندیشان دینی درباره مسئله زنان، این دیدگاه‌ها را در سه محور دین، نواندیشی و مسئله زنان بررسی کرده است. نویسنده معتقد است که نواندیشان دینی علاوه بر آن که دیر هنگام و اندک به مسائل زنان پرداخته‌اند، نتیجه مباحث آنان در این موضوع، تفاوتی با دیدگاه‌های روشنفکران غیردینی و سکولار ندارد. این مقاله از آنجا که یکی از رویکردهای این رساله یعنی نواندیشی دینی را مورد بررسی قرار داده با پژوهش حاضر ارتباط اندکی دارد.

مقاله‌ای دیگر که به بررسی جریان نواندیشی دینی و مسئله زنان می‌پردازد مقاله «مسئله زنان در ایران» نوشته علی‌رضا علوی تبار (۱۳۷۹) است. او ضمن آنکه به بررسی پاره‌ای از مسائل زنان در

ایران می‌پردازد، انگیزه توجه جریان روشنفکری دینی به مسائل زنان و اقدامات آنان را در راستای بهبود بخشیدن به وضعیت زنان تشریح می‌نماید. و در جمع‌بندی نهایی، فعالیت روشنفکران دینی در این حوزه را با توجه به محدودیتهای موجود در جامعه ایران، تلاشی موفق می‌شمارد. از همین زاویه، مقاله مذکور با بخش نواندیشی دینی پژوهش حاضر ارتباط دارد. اما از آنجا که این مقاله نوع نگاه نواندیشان دینی بعد از انقلاب اسلامی را پیرامون حقوق زنان به بحث نگذاشته است با این پژوهش تفاوت دارد

همچنین مقاله‌ای با عنوان «نواندیشی دینی معاصر و قرائت‌پذیری دین» نوشته ولی‌الله عباسی (۱۳۸۲)، به این موضوع می‌پردازد که قرائت‌پذیری دین، یکی از مهمترین مباحثی است که امروزه در ادبیات روشنفکری از جایگاه خاصی برخوردار می‌باشد و نواندیشان دینی در کشورها از قرائت‌پذیری دین به صورت افراطی حمایت می‌کنند و بر این اساس، فهم علمای دین و قرائت رسمی از آن را مشتمل بر خطاهای معرفت‌شناسانه و روش‌شناسانه می‌دانند که باید مورد بازسازی قرار گیرد. این مقاله نیز تنها از این زاویه که پیش فهم های مفسران رایج شریعت را مورد نقد قرار داده است با بخش نواندیشی دینی و مقوله حقوق زنان رساله حاضر مرتبط است. با این وجود، از آنجا که کمتر به بحث آراء جریان اسلام سیاسی فقاهتی و نوع نگاه آنها به مقوله حقوق زنان پرداخته است با این تحقیق بیگانه است.

مقاله‌ای دیگر با عنوان «با نگاه یک بعدی، زنان را به دین بدبین نکنید» نوشته مراد همتی (۱۳۸۰)، به مسئله نواندیشی دینی و زنان می‌پردازد و قصد دارد نشان دهد که چگونه عدم تمایز میان دین و شریعت، موجب ارائه تصویری غلط از قرآن می‌شود و این عقیده را رواج می‌دهد که دین بر نابرابری زن و مرد تأکید دارد. این مقاله از آن جهت که به مقوله حقوق زنان رایج در ایران با نگاه انتقادی می‌پردازد با آراء نواندیشان دینی در پژوهش حاضر تا حدودی مرتبط است. اما از آنجا که فقط به بررسی یکی از دو رویکرد این پژوهش می‌پردازد با این رساله تفاوت دارد.

۷-۱- نتیجه گیری

در یک جمع بندی کلی باید بیان داشت که در این قسمت از رساله، جهت تدوین ساختار اصلی متن، سعی بر آن شد تا ابتدا ذیل عنوان طرح مسئله، در ارتباط با موضوع و سؤالات اصلی تحقیق مباحثی مطرح شود که طی آن، این مسئله روشن شد که سؤال اصلی پایان نامه حاضر عبارت است از اینکه «اسلام گرایان سیاسی فقهاتی و نواندیشان دینی نسبت به حقوق زنان چه دیدگاهی دارند؟». در همین راستا، ذیل عنوان اهداف تحقیق، مشخص گردید که چهارچوب پژوهش حاضر در چند محور تعریف و تاریخچه فمینیسم، مبانی فکری و تلقی دینی دو جریان اسلام گرایان سیاسی فقهاتی و نواندیشان دینی، مواضع دو جریان مذکور نسبت به حقوق زنان (مشارکت سیاسی، خانواده، قضاوت، قصاص و دیه) و مقایسه آنها با یکدیگر پی ریزی می شود. در ادامه اهمیت و ضرورت تحقیق به بحث گذاشته شد و با واکاوی پیشینه پایان نامه حاضر، روشن گردید که اگر چه در ارتباط با مقوله حقوق زنان تحقیق های زیادی انجام شده است، اما در ارتباط با نوع نگاه اسلام گرایان سیاسی فقهاتی و نواندیشان دینی بعد از انقلاب، در باب مبحث حقوق زنان کمتر تحقیقی صورت گرفته است.